

„Az egyetlen bázis a semmi.” Ez Hamvas Béla *Patmosz* című könyvének első kötetében, a *J. D. vagy a beavatás* című szövegben az a „szilárd pont”, ahová a mester ösztönzése révén a tanítványnak el kell jutnia. Amikor a nyolcvanas évek elején hozzájutottam a *Patmosz* gépiratának sokadszorra xeroxozott változatához, egész biztosan nem volt fogalmam arról, hogy a fenti mondatot írja Tiszapalkonyán, az Erőmű Beruházási Vállalat (ERBE) raktárosaként vetette papírra. Miért is lett volna?

Kelényi Béla 111

MINDENNAPI APOKALIPSZIS

A tiszapalkonyai tanítvány

és a semmi

Akkor még alig ismertem valamit Hamvas életéből, és az ötvenes években erőszakosan iparosított magyar világ aligha jelentett számomra bármit is. Csak később, amikor először láttam Hamvas Tiszapalkonyán készült fényképeit, kezdett el valami rendkívül kényelmetlen érzés gyökeret verni bennem. És persze jó néhány homályos kérdés, ami megválaszolatlanul maradt. Hogy hol is van ez a hely, miért van munkásruhában ez az ember, és főképpen miért néz így, ilyen dacosan, egyszersmind elégedetten maga elé. Akkor csak annyit tudtam volna mondani ezekről a fényképekről, hogy itt valami egyáltalán nincs a helyén. A háttérben füstölgő kémények és az előttük fekvő/ülő ember valahogy nem illettek össze a tájban.

A Tiszapalkonyai Hőerőmű építése. Ismeretlen felvétele, 1953. Fortepan/Adományozó

Pátmosz egy kis görög sziget az Égei-tengeren. Az Újszövetség utolsó könyve szerint a rómaiak által száműzött János evangélista itt élte át a *Jelenések könyvének* világvége-látomását, Isten ítéletét és győzelmét a világban uralkodó fenevad felett, Babilon összeomlását és az „új ég, új föld”
112 születését. Arra még gondolhattam volna, hogy Hamvas olyan látomásnak szánta könyvét, amelyben összefoglalta mindazt, amit maga is apokalipszisként élt meg a saját korában. De arra végképp és még sokáig nem gondoltam, hogy hol van Magyarországon az a hely, ahol ez az utolsó ítélet lejátszódhatott. Igaz, erre való időszak, helyszín és alkalom bőven adódott Hamvas életének ebben a szakaszában. 1945 januárjában, a világháború végén, amikor a Remetehegyi úton bérelt lakását bombatalálat érte, s a ház, könyvtára és kéziratai megsemmisültek. 1948-ban, amikor a Fővárosi Könyvtárban betöltött állásából felfüggesztették, publikációs lehetőségétől fosztották. És 1951-től fogva, amikor az ERBE építkezéseinek kényszerült munkát vállalni. Amikor Tiszapalkonyán, 1959-ben a *Patmosz* esszégyűjteményét kezdte írni, ahol a fényképek is készültek.

A tiszapalkonyai hőerőmű az 1949 utáni látványos ipari fejlesztések és beruházások sorozatában valósult meg. A tervezést összefogó Ipari Építettervező Vállalat, az IPARTERV előkészítésében folyamatosan épültek a nagyipari létesítmények, a korszakban jelentős innovációként alkalmazott nagyelemes helyszíni előregyártás segítségével. A sorozatgyártott szerkezeti elemek összeszerelésén alapuló eljárás során először az épületek vasbeton tartóvázát tervezték meg és öntötték ki az építkezés helyszínén, majd az így elkészült elemekből állították össze az épületek tartószerkezetét.¹ Az új gyártástechnológiának köszönhetően egymás után épültek azok az erőművek (Inota, 1950–1954, Berente, 1951–1957, Tiszapalkonya, 1952–1959), melyek mindmáig a 20. századi magyar ipari építészet legjelentősebb teljesítményei közé tartoznak. De hogy az itt dolgozó munkások világa milyen lehetett, arról nagyon is egyértelmű képet ad Hamvas egyik, Inotán és Tiszapalkonyán írt munkájában, a *Szareptában*: „A téglát tudatosan ezrével törlik, dobják szeméttbe a tonna vasat, szórják a földre vagon számra a cementet, hajítanak el csavarokat, szögeket, tapossák sárba a szenet, hagyják megrohadni a fát, pusztulni a csöveket, a ponyvát, penészedni a dohányt, megbüdösödni a húst, megféggesedni a lisztet. Amióta mindez a kártevés tudatosan történik, bosszúból és ellenállásból, a cselekvést kollektívan áthatja, kénytelen vagyok Nietzschének igazat adni. Minden kicsi és nagy büntény tiltakozás.”²

B-listázása és a Fővárosi Könyvtárból való elbocsátása után, 1948 és 1951 között sógorának a szentendrei Kőhegyen levő kertjében Hamvas földet művelt, gyümölcsöt termesztett. És persze írt! Hogy biztonságban érezhesse magát, földműves igazolványt váltott ki, ám a házkutatásoktól tartva végül

a „deklasszált személyek menedékét” választotta,³ vagyis 1951-ben az inotai hőerőmű építkezésén helyezkedett el. Hogy a „vas és acél országának” telephelyén milyen volt az élet, arról Hamvas a „békés Bubánban”, a Kőhegyen megismert barátjának, Veres Józsefnek számolt be: „Itt minden más. Zajos, a hangszóró reggel 6-tól este 10-ig bömböl vagy harminc hely- 113
ről. 4500 ember dolgozik napi 12 órát. A középpont a korcsma és a Népbolt. Itt benn vagyok a templomtalan tömegben. Gyűjtöm azokat a szavakat, amelyeket itt a legtöbbször használnak, persze trágárságok, és a katonaság ehhez képest finom hely volt. Hihetetlen, hogy a nők (sok nő van) mennyire eldurvultak és elzüllöttek. Egyébként azt hiszem, kevés ember ússza meg ezt belső károk nélkül. Az örültség, a neveltségesség és az erkölcsi sötétség teljesen egyforma. Mindezt eszeveszett iramban, hogy fel se lehessen rá eszmélni.”⁴

Hamvas 1953-ban került Tiszapalkonyára. Az őt körülvevő körülmények dacára megpróbált egy olyan életformát kialakítani, amelyben újra írni tudott. Barakkja előtt kis kertet művelt, folyamatosan levelezett barátaival, könyveket kért tőlük és kéthetenkénti hazautazásai alkalmával kölcsönzött az Egyetemi Könyvtárból is. Az első időszakban a későbbi nagy munkákat megelőlegező *Szarepta* írása töltötte ki⁵ (*Szarepta*: föníciai pogány város, ahová Illés próféta az Úr rendelésére menekül, ahol csak vendéglátója, egy özvegyasszony segítségével tud életben maradni, majd viszonzásul visszaadja az asszony fiának életét), de folytatta *Az ősök nagy csarnokába* tartozó művek fordítását és értelmezését is.⁶ 1955 februárjában írt naplójegyzetében Hamvas összefoglalta életének idáig vezető, a világháború utáni korszakát, amikor a Szentendrén megélt, írás közbeni ekstatiszikus állapot, a „logoszparadicsom” már kimerült: „Most következett Inota, Palkonya tulajdonképpen terméketlensége, írás szempontból és egyébként is. Az első időben a változás következtében fejbevagott a némaság, csak később, lassan engedett fel; tanulás – az Átman-nyár, azután a *Széfer Jecirá* és a *Szánkha* fordítása. A *Katha-upanisad*. Héber és szanszkrit nyelv – elmélyedés – zoltárok – Orpheusz, Plótinosz, Eriugena – az *Egységlogika*, a *VOZS* [Véda, Orpheusz, Zoltár] kialakulása, azután Palkonyán a lassú tél, végül a lökés: Buddha. [...] *Az időtlenben* lenni, vagyis tudni azt, hogy a buddhai mértékben mindenre van időm, az egész világ a rendelkezésemre áll minden kalpájával. Nem kell többé félni, és ezért nem kell sietni, és feladhatom még az *ötszáz év* ideáját is. Mi az az ötszáz év? Az én céljaimra kevés.”⁷

A testi és lelki egyensúlyért vívott mindennapi küzdelemben nyilván gyakran fogták el kétségek. Mégis itt kellett hogy megszilárduljon benne az a megingathatatlan bizonyosság, hogy a „szellemi produkció” helyett a személyes élet „megérlelésében”⁸ kell kiteljesednie. Egy ismerősének, Szabó

Irmának Tiszapalkonyáról 1954-ben írott levelében a tanácsstalanságra, elveszettségre és ingadozó hitre így reagál: „Az ember önkéntelenül részvételt nézi életének látszólag értelmetlen lemorzsolódását és az idő üres múlását.

Sajnálja ostobán elrontott napjait, összetiport és bemocskolt óráit és
114 perceit, és időnként megrendülten nézi: mi lett abból a jól elgondolt életertéből, amelyet szétmarcangolva, rongyokban lát. De csak azt mondom: ismerem azokat, akik e katasztrófából életüket meg akarták és meg akarják menteni. Akik nem tudták és tudják a letiportatást elviselni, és közelednek, hogy úgy mondjam, az Idő Szelleméhez, szolgálataikat felajánlják s életüknek legalább egy részét így próbálják megmenteni (maguknak megtartani?). Nem kell különösebben magyaráznom, hogy az nyert, aki kompromisszumot nem kötött, nem köt és nem is fog kötni. Összetapossák? Nem boldogság. De ez az összetörés mérhetetlenül több, mint az a kétes nyereség, hogy életének töredékét megkapja – olyan áron, ami eszeveszett ráfizetés.”⁹

Tiszapalkonyán valaki több fényképet is készített Hamvasról. A képek beállítása valahogy természetellenes. Az egyikben virágok vagy inkább vadul burjánzó dudva között, jobb kezére támaszkodva fekszik munkásruhában, fején az épülő szocializmus általános és kérlelhetetlen divatjának megfelelő svájci-sapka, amelyet valamikori úribb eredetének, a barettnak megfelelően viselője kissé félre sapva hord. A fekvő test helyzete, beleértve a combjára némileg görcsösen feszített bal kezét, meglehetősen erőltetett. Az arc feszült és frissen borotvált. Az egész jelenetet a háttérben diadalmasan magasodó erőmű kéményei mintha megpróbálnák lenyomni az „elvadult tájra”, ahogy azt a Hamvas által olyannyira nem kedvelt Ady énekelte meg. Csakhogy a fekvő ember kirí ebből a milióból. Láthatólag pontosan érzékeli, hogy ez a környezet „lehúzó, altató, befed”, de a fekvés erőszakolt pózával mintha azt demonstrálná, hogy ő itt mégsem sülyedhet el. Tudja, hogy hol van, hogy kicsoda, és hogy mit keres itt. Még azt is tudja, hogy ebben a tájban miként kell megmutatkoznia.

Két másik kép is készült róla ugyanitt, más nézőpontból. Hamvas a vízparton ül egy kis dombon, a gyéren kinőtt vadvirágok között, háta mögött, a túlsó parton az erőmű füstölgő kéményei. A helyszín térképének alapján ezek a fényképek nem a Tisza-part, hanem az erőmű előtt levő csatorna túlsó oldalán lettek felvéve, s mivel a létesítmény már üzemel, úgy 1960–1961 körül lehetett. Hamvas teljes súlyával ül a kis dombon, mint egy száműzött, álruhás király, térdére fektetett bal keze alatt egy könyv, az elvesztett királyság szimbóluma. Úgy néz maga elé és oldalra el, mintha el akarná hitetni, hogy ez természetes beállítás. És még valami, ami talán megmagyarázza, hogy mi adja a képek furcsa döccenését. Az ERBE munkászubonyában ülő férfi ugyanis félhosszú, alul buggyos knickerbocker nadrágot visel, amit a két világháború között leginkább a golfhoz, de mindenféle sporthoz és kiránduláshoz is használtak. Az úri nadrág nem illik a zubonyhoz, a könyv nem illik

a svájccisapkához, a férfi pedig nem illik a tájba. De mégis ott van, és az egész látványra ránehezedik. A fényképeket nézve komikusnak hat, amit a *Szareptában* ír: „A becsvágy legnagyobb lépése a dicsőséget és a sikert nem összevetészeni.” Azután mint egy ostorcsapás: „Siker, amikor az embernek valamije van. Dicsőség, amikor az ember valaki.”¹⁰

115

Hamvas ekkor juthatott odáig, hogy realizálja mesterének álláspontját: „A szempont (Jakabfalvy): az alapállás az abszolút centrum, a *tat* [az], a »Nyugalom« állapota, a látás állapota, amikor biztos és stabil pontról érték és látok, ugyanakkor a dolgokkal együtt szédülöm az örvényt – és az életfölötti létben élek...”¹¹ – írja 1958 körül naplójában. Hol lehet ez a „biztos és stabil pont”? A mesterének tekintett Jakabfalvy Dénessel való kapcsolatáról és annak életútjáról írott esszéiben következetesebben fogalmaz: „Az egyetlen bázis a semmi. A szilárd pont a nemlétező. J. D. megértette, mert éppen az egyetlen szilárd pontot kereste.”¹² Nem lehetett könnyű értelmezni azokat az útmutatásokat, melyekkel a műveltséget lényegtelennek tekintő Jakabfalvy a magát sokoldalú olvasottságán keresztül kifejező Hamvasra hatni tudott.¹³ Számomra kezdettől fogva a legmeghökentőbb Dürer *A lovag, a halál és az ördög* című rézmetszetével kapcsolatos beszélgetésük volt, a mester ugyanis „remek” zen buddhista példázatként értelmezte ezt a képet. Eszerint látszik ugyan, hogy a lovag le fogja győzni és eltüntetni a halált és az ördögöt, de győzelme csak akkor lesz teljes, ha eltűnik ő maga is, s a képen nem marad senki. Ha megvalósul a semmi, az üresség.¹⁴ Ezt a részletet mindig újraolvastam, azon töprengve, hogy vajon mi lehet a példázat valódi értelme. Miért ne maradjon senki és semmi a képen?

Dürer 1498-ban adta ki fametszetsorozatát, az *Apokalipszist*, melyben a nemsokára bekövetkező világvégét mutatja be *János jeleinei* alapján. Legdöbbenetesebb lapján az *Apokalipszis négy lovasa* vágtat, köztük kiaszott vénemberként a szigonyt ragadó halál. Az 1513-ban készült rézmetszeten a halál már egy paripáján rendíthetetlen méltósággal vonuló délceg lovag kíséretében poroszkál rozzant gebéjén, felmutatva az élet fogyó idejét jelképező homokórát, mögöttük pedig az állati deformitás-ban tobzódó ördög ólalkodik. A lovag célja csakis a fölötté látható távoli hegycsúcsot uraló, elérhetetlennek tetsző vár lehet. Komoran, lovát lépésben tartva maga elé néz, nem fordul kéretlen kísérői felé. A paripájának farkába kapaszkodó kísértő, az ördög és a kaján halál nem üldözik, nem is harcolnak vele, csak jelenlétükkel figyelmeztetik: álljon meg, adj fel, térjen le az útról. A képet általában kétféle nézőpontból szokták értelmezni. Egyrészt Rotterdami Erasmus írásai alapján, melyek szerint a lovag állhatatos keresztényként, hitével felövezve száll szembe a halállal és a kísértéssel, másrészt pedig a német arisztokrácia hanyatlásának bizonyítékaként; vagyis hogy a halál és

az ördög valójában a hitehagyott lovag társai, nem pedig legyőzendő, baljós erők.¹⁵ Hit és hitetlenség egy képben, egy személyben! Micsoda ellentmondása az értelmezésnek! Ám Jakabfalvyra (és Hamvasra) minden bizonnyal a görög tragédia szellemiségéből kibontakozó német újjászületésben

116 reménykedő Nietzsche látomása lehetett hatással: „A vígasztalan magányos aligha lelhetne itt találóbb szimbólumra Dürerne a halál és az ördög kísérte páncélos lovagjánál, ki egyedül lovára és kutyájára hagyatkozva, kemény tekintettel, bár reménytelenül járja borzalmak szegélyezte útját, ügyet sem vetve rettentő útitársaira.”¹⁶ Ugyanakkor Dürer műve azt a látszatot is kelti, hogy a lovag nem érkezhetsz meg soha. Mintha egy önmagába visszatérő futószalagon mozognának a szereplők – furcsa módon ezt erősíti a ló hasa alatt szaladó kutya levegőbe dermedt mozdulata is. Csak a néző tűnik el időről időre a kép elől, mint azt Borges írja: „Én leszek hamu s én leszek sötétség, / bár később indultam, mégis beérek / a végső révbe, míg te, ki nem is vagy, / te, egyenes kardú, derék levente, / tovább léptetsz a dermedt rengetegben, / tovább, amíg csak ember él a földön, / egykedvűen, képzelten, mindörökké.”¹⁷

Jakabfalvy példázata szerint viszont a loagnak is el kell tűnnie a képről, miután legyőzte a kísértőket. De mi történik még az eltűnés előtt? Amikor nincs többé halál, sem ördög, amikor megsemmisül az életet kioltó végesség és az életet ösztönző szomj, és a homokóra egyszer csak szétfolyik? Mi történik, amikor a lovag egyedül marad a kiharcolt kopár időtlenségben, ahol nemcsak a múlt szűnik meg, hanem a jövő is? Mi történik akkor, amikor – afféle *sztalkerként* – végre ott találja magát a vár előtt? Mire várakozik, miért nem lép be, mit akar megérteni? És mit értett meg, ha majd a célt mellőzve eltűnik ő maga is? De Hamvas szerint még ekkor sem válik teljessé a kép tanulsága, mivel a kiküzdött szellemi tökéletességet, azaz a semmi felismerését csak magának tartotta meg. A semmit is meg kell semmisíteni, mégpedig úgy, hogy a világba vissza kell térni, mert az ember a teljes megszabadulást külön, önmagában nem érheti el. Itt a mahájána buddhizmus eszményképére, a megvilágosodásra törekvő lényre, a *bódhiszattvára* utal, akinek legfőbb tulajdonsága az együttérzés (*karuná*), amellyel a többi lény segítségére siet. Hamvas azonban a bódhiszattva-ideált a saját, ha lehet mondani, Tiszapalkonyára vezető útjára vonatkoztatva fogalmazza meg: „Ebben az életben semmi sem kedvtelés vagy dísz vagy tanulmány vagy elmélet. Csak annak van jelentősége, ami az ínségben és egzisztenciális kényszer alatt született, nem íróasztal mellett és fotelben vagy kávéházban. A legelső lépés a biztonságérzetet és annak védelmét feladni.”¹⁸ Csakis ebből az alapállásból fordulhat a „létezés végső és tökéletes állapota”, az üresség keresése felé. Ez a gondolat lényegül át az általa 1955-ben fordított zen buddhista szövegekhez írt bevezetőjében: „Üresek az alakok és üresek az érzések, üresek a nevek, üresek

a megértések, üresek az ismeretek. Nincsen ismeret, sem tudás, sem az ismeret vagy tudás lerombolása, nincsen lehangolás, nincsen halál. Ha valaki ezt tudja, minden szenvedése megszűnik, és megszabadul.”¹⁹ Hamvas ezt a mahájána buddhizmus egyik alapvető szövege, a *Pradnyáparamitá szútrák* esszenciájának tekinthető *Szív szútra* alapján fogalmazta meg.²⁰ Ebben a személyiség téves képzetét alkotó állandótlan jelenségek, a létesüléshez bilincselő halmazok (*szkandha*) ötös csoportjára, a formára, az érzésre, az észlelésre, a készítésre és a tudatra vonatkoztatva taglalja – Hamvas fordításában a függésben való keletkezés (*pratitja-szamutpáda*) láncolatának egyik tagjával is összekeverve – az ürességgel való viszonyukat: „A világnak öt alkotóeleme van, és ezek természetük szerint üresek. Sáriputra, szólt, az alakok üresek itt, és úgy mondom, hogy az üresség alak. Az üresség az alaktól nem különbözik, és az alak az ürességtől nem különbözik. Ami alak, az üresség, és ami üresség, az alak. Nem mondhatasz mást sem az érzékelésre, sem a névre, sem a megértésre, sem az ismeretre.”²¹

Feltehetően a fenti idézetben rejlik Hamvasnak a mestere példázatában is emlegetett semmiről, vagyis az ürességről vallott nézeteinek alapvetése. De egyáltalán tett-e különbséget Hamvas a „semmi” és az „üresség” között? Vagy azonosnak tekintette őket? Jóval korábban, egy 1942-ben írt cikkében, Kierkegaard-ra hivatkozva jegyzi meg: „Amiben az egzisztencia van, az a Semmi, a Nincs. Az egzisztencia azonban nem *van*, hanem *egzisztál*, és pedig »között« egzisztál. Mi között? A természet-élet és az eszme-szellem között.”²² 1945-ben, az *Egyetemi Nyomda Kis Tanulmányai* általa szerkesztett sorozatában adta ki Martin Heidegger *Mi a metafizika* című művét,²³ amely az emberi létezés lényegét – szabadságát – a semmibe való beágyazottságként fogalmazza meg. Az üresség fogalma azonban másfajta kihívás elé kellett hogy állítsa Hamvast. A buddhista terminológiában „üres”-nek (*súnja*) fordított kifejezés ugyanis arra utal, hogy minden létező jelenség mentes saját magától (*an-átman*), ennél fogva semmi nem állandó, minden a folytonos változás, a függésben való keletkezés állapotában van.²⁴

Ha Hamvas a „semmi”-t alapvetően a mahájána buddhizmus üresség-fogalmával közelítette meg, hogyan válik Dürer képének mondanivalója zen buddhista példázattá? A *Szareptában* Hamvas ugyancsak megemlíti a számára oly fontos beszélgetést mesterével, aki azt is közli vele, hogy a lovagnak a halál és az ördög révén megjelenített kettősség következtében kell önmagát is felszámolnia: „az élet arca halál, a halálé élet [...]. Az ördög belső lénye angyal, az angyalé ördög. A lovag kivonul, de csak akkor győz, ha felismeri, hogy a halál és az ördög élet és angyal. De csak akkor győz, ha életet és halált, ördögöt és angyalt látomásában felszámolva önmagát is felszámolja. A lovagra

is sor kerül. Mi marad meg, kérdem.”²⁵ A felelet felér egy zen *koannal*. „Semmi se vész el” – adja meg a mester a választ. Vagyis a létezés kettősségét megszüntető egység azzal a felismeréssel képes felszámolni önmagát, hogy minden ugyanúgy marad. És ez a gondolat talál magának Tiszapalkonyán

118 formát abban a Hamvas által fordított zen szövegben, amelyben a mestert kéri a tanítvány:

„– Kérlek, mutasd meg az utat a megszabaduláshoz.

Ki kötözött meg? – kérdezte a Mester.

– Senki.

Akkor mitől akarsz megszabadulni?”²⁶

Mitől is kellett volna Hamvasnak megszabadulnia? Nem tudta, de nem is akarta elkerülni vagy megkerülni a sorsot. Nem sokkal később, 1960–1961-ben írta Csincsajantaniban (Tiszapalkonyán) is játszódó regényét, amelynek betéttörténete szerint valaki fölgyújtott ott egy barakkot, a huszonegyest. A tettes keresése közben bontakozik ki a történetet körülfonó többi történet, melyekben nem az a legfőbb kérdés, hogy ki gyújtotta fel a barakkot, hanem az, hogy ki az elbeszélő, és ki írja valójában a szöveget.²⁷ A végjátékban megjelenik egy titokzatos idegen is, aki a „jelent bámulja”, és a származását firtató kérdésre így felel: „Egyelőre tartson bukott államfőnek. Elűzött király és trónkövetelő, most segédmunkás Csincsajantaniban. Nem mintha ritkaság lenne. Baj, hogy vagyok.”²⁸ Az idegen nyilvánvalóan Hamvas. De kinek lehet baj az, hogy van? Önmagának? A többieknek? Az a baj, hogy ott van? Vagy hogy létezik még egyáltalán? Mulatságos és szomorú, ahogy az örök idegen lovag elűzött királyként és trónkövetelőként vívódik a leégett barakk helyén: „Hogyan van az, hogy az emberek önmagukat így, ahogy vannak, kibírják. Nézze, nekem önnel aránylag könnyű dolgom van. Otthagynom. Ha elegendem van, elmegyek. De magamat nem hagyhatom el.”²⁹ Vagyis elmehetne, de akkor nem jutna sehová. Azaz, mint Hamvas azt a zen fordításai elé írott tanulmányban kifejti, bárhová eljuthat, de nem állhat meg sehol. Nemcsak a létezőn kell túljutnia, hanem a nem-létezőn is. Még a nem-létező ürességét is el kell hagynia. Oda kell megérkeznie, ahonnan elindult. Meg kell érkeznie, vissza kell érnie a hétköznapiakba, a csatorna partjához.³⁰ Nem hagyhatja el önmagát, pontosan ott kell beteljesítenie feladatát, ahol van. Csincsajantaniban. Azt hiszem, ennek a helyzetnek a mérlegetése okozhatta Hamvas Tiszapalkonyán eltöltött idejének legnagyobb válságát, és a válságból fakadó legfontosabb felismerését is: „A tökéletes életmű a nem-mű. Nem kivetíthető, hanem az emberi lényben realizált eredmény. Ebből a nem-műből nem szövődik többé sors. E mű megvalósításának tevékenysége nem az építés, hanem a folyamatos feladás és lebontás, amíg nem marad semmi, és akkor feladása még ennek a semminek, és feladása a feladásnak is.”³¹

Epilógus

A tiszapalkonyai csatornánál készült fényképsorozathoz még egy negyedik fénykép is tartozik. Hamvas most is a parton ül, de egészen közel a vízhez. Lábát félig maga alá húzza, jobb kezével kitámasztja magát, térdére fektetve pedig a már kinyitott könyv. Nem hinném, hogy olvasás köz- 119
ben lepte meg a fotós. Így nem olvas senki. Ahogy Hamvas a fényképezőgép lencséjébe néz, abból inkább azt lehet érzékelni, hogy meg akarja mutatni magát és a világot maga körül. A fény kiemeli a félig napfényben fürdő büszke arcot, a kifehéredő nyitott könyvet és a könyv fehérségére fektetett kezét. A háta mögött fodrozódó víz még jobban láttatja, hogy mennyire egyedül van itt. Pilinszky ekkor, 1961-ben írja az *Introuitszban*: „Az ismeretlen tűzvészébe nyúlni / ki merészel közülünk? S ki merészel / a csukott könyv leveles sűrűjében, / ki mer kutatni? S hogy mer pusztá kézzel?”

Új Forrás 2021/4 – Kelényi Béla: Mindennapi apokalipszis:
A tiszapalkonyai tanítvány és a semmi

¹ Haba Péter: Nimbusz és identitás. Az IPARTERV tevékenységének recepciója a korai Kádár-korszakban. *Művészettörténeti Értesítő* LXIV. 2015/2, 388–389.

² Hamvas Béla: *Szarepta*. Medio Kiadó, Budapest, é. n., 236.

³ Kemény Katalin (Hamvas Béláné, 1909–) Hamvas Béláról. Darabos Pál (szerk.): *In memoriam Hamvas Béla. Visszaemlékezések Hamvas Bélára*. Hamvas Béla Kultúrákutató Intézet, Budapest, 2008, 113.

⁴ Hamvas Béla: *Levelek*. Medio Kiadó, Budapest, 2011, 185–186.

⁵ Hamvas életének erről az időszakáról lásd Kelemen Zoltán: Pokoli riport. *Új Forrás* 2003/1, 58–65.

⁶ Darabos Pál: *Hamvas Béla. Egy életmű fiziognómiája*. Hamvas Béla Kultúrákutató Intézet, Budapest, 2008, 3. k., 123–127.

⁷ Hamvas ötszáz évet tartott szükségesnek, hogy felkészüljön a tanításra. Hamvas Béla: *Naplók*. Medio Kiadó, Budapest, 2010, 2. k., 111–112.

⁸ „Ripeness is all.” Hamvas egyik sokat idézett kifejezése Shakespeare *Lear király*ából.

⁹ Hamvas, *Levelek*, 206–207.

¹⁰ Hamvas, *Szarepta*, 196, 197.

¹¹ Hamvas, *Naplók*, 2. k., 136.

¹² Hamvas Béla: J. D. vagy a beavatás. Uő: *Patmosz. Életünk Könyvek*, Szombathely, 1992, 213.

¹³ Hamvasnak Jakobfalvyval való kapcsolatáról lásd Darabos, 2. k., 280–285.

¹⁴ Hamvas Béla: J. D. vagy a beavatás. Uő: *Patmosz*, 213.

¹⁵ Pia F. Cuneo: The Artist, His Horse, A Print, and its Audience: Producing and Viewing the Ideal in Albrecht Dürer’s ‘Knight, Death, and the Devil’ (1513). Larry A. Silver and Jeffrey Chipps Smith (eds.): *The Essential Dürer*. University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 2010, 117.

¹⁶ Friedrich Nietzsche: *A tragédia születése*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1986, 168. Kertész Imre fordítása.

¹⁷ Jorge Luis Borges: *A Ritter, Tod und Teufel két változata*. Uő: *A homály dicsérete*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2000, 154. Ertl István fordítása.

¹⁸ Hamvas Béla: Messianizmus és diktatúra (Utóirat Szabó Lajoshoz). Uő: *Patmosz*, 116.

¹⁹ Hamvas Béla: *Az ősök nagy csarnoka*. Medio Kiadó, Budapest, 2003, 2. k., 312.

²⁰ Az eredeti szövegben foglaltak részletes kifejtését lásd Donald S. Lopez, Jr.: *The Heart Sūtra Explained: Indian and Tibetan Commentaries*. State University of New York Press, Albany, 1988, 57–93.

²¹ Hamvas, *Az ősök nagy csarnoka*, 1. k., 381. *A Szív szűtrát* Hamvas W. Y. Evans-Wentz *Tibetan Yoga and Secret Doctrines* (1935) című műve alapján fordította le, lásd erről Kelényi Béla: *A lélek tüzeiben égve. Hamvas Béla és a tibeti misztériumok*. Kelényi Béla, Végh József (szerk.): *A Köztes lét túldalán. Hajas Tibor művészete és a tibeti misztériumok*. Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum, Budapest, 2019, 44. *A Szív szűtra* tibetiből való fordítását lásd Agócs Tamás: *A tibeti kánon Sercsin (Sher-phyin) részének bemutatása Kőrösi Csoma ismertetése alapján. Távol-keleti Tanulmányok* 2009/1, 53.

120

²² Hamvas Béla: *Szellem és egzisztencia* (Karl Jaspers filozófiája). Uő: *Szellem és egzisztencia*. Baranya Megyei Könyvtár, Pécs, 1988, 65.

²³ Martin Heidegger: *Mi a metafizika*. Egyetemi Nyomda, Budapest, 1945.

²⁴ Lásd erről Ruzsa Ferenc: *A legnagyobb buddhista filozófusok*. Szilágyi Zsolt, Hidas Gergely (szerk.): *Buddhizmus*. Magyar Vallástudományi Társaság, L'Harmattan, Budapest, 2013, 80–83.

²⁵ Hamvas, Szarepta, 188.

²⁶ Hamvas, *Az ősök nagy csarnoka*, 2. k., 362–363.

²⁷ Lásd erről Danyi Zoltán: *Bizonytalan tekintetek – avagy a Bizonyos tekintetben. Új Forrás* 2003/1, 66–78.

²⁸ Hamvas Béla: *Szilveszter. Bizonyos tekintetben. Ugyanis*. Életünk Könyvek, Szombathely, 1991, 394.

²⁹ Hamvas, *Bizonyos tekintetben*, 395.

³⁰ „Meg kell tudnia, hogy az üresség is üres. A nem-létező is üres. De ha itt megállna, elveszett. Még tovább kell menni. Egészen addig, amíg eljut a városba és a piacra és a családba és a hétköznapba, és teát kell innia, és rizst kell ennie.” Hamvas, *Az ősök nagy csarnoka*, 1. k., 335.

³¹ Hamvas Béla: *Megjegyzés az életműhöz*. Uő: *Patmosz II*. Életünk Könyvek, Szombathely, 1992, 188.

Hamvas Béla a tiszapalkonyai Hőerőmű melletti csatorna partján, 1960-61 körül.
Ismeretlen felvételei. Hamvas Béla Alapítvány

